

Małgorzata Świącicka Monika Peplińska-Narloch

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

DOI: 10.14746/psj.2014.28.11

Etyka języka w świadomości studentów

Zagadnienie etyki języka z jednej strony wiąże się z szeroko pojmowanym humanizmem¹ bądź — nieco zawężając perspektywę — z dziedziną humanistyki, która w pewien uporządkowany i spójny sposób prezentuje sądy i postulaty o charakterze moralnym; z drugiej zaś — etykę języka sytuuje się w obszarze zainteresowań pragmatyki języka. Zasadniczy kierunek refleksji pragmalingwistycznej wyznaczają przede wszystkim kwestie związane z regułami skutecznej komunikacji, efektywność oraz racjonalność działania językowego. Jednak u podstaw tych rozważań leży określona koncepcja człowieka i kontaktów międzyludzkich. W tradycyjnym ujęciu H.P. Grice’a istotny składnik każdej sytuacji komunikacyjnej stanowi kwestia odpowiedzialności za jakość i ilość przekazywanych informacji oraz za sposób przekazu. Tekst z dominantą informacyjną, w proponowanej przez Grice’a koncepcji, jest podporządkowany zasadzie współdziałania w uprzejmym kontakcie². Nadrzędnym celem interlokutorów jest osiągnięcie porozumienia, podkreśla się jednak, iż proces porozumiewania wymaga zaangażowania, współdziałania, połączonego wysiłku, rzetelności, uczciwości oraz partnerskich relacji³. Mówiąc o etyce języka, mamy na myśli

¹ W refleksji humanistycznej, stawiającej w centrum zainteresowania człowieka oraz jego sprawy, ważne miejsce zajmuje kwestia ludzkich wyborów, dokonywanych pod wpływem rozmaitych wartości. Wydaje się, iż problematyka wartości wpływa ponadto na, pojawiające się od renesansu, teorie języka, które czerpały z humanizmu (więcej na temat wartości humanistycznych w polszczyźnie i refleksji o języku zob. np. A. Janowska, M. Pastuchowa, R. Pawelec, *Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku*, Warszawa 2011).

² M. Bugajski, *Pół wieku kultury w Polsce (1945–1999)*, Warszawa 1999, s. 69–70.

³ J. Puzynina, A. Pajdzińska, *Etyka słowa*, w: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, red. J. Miodek, Wrocław 1996, s. 36–37.

etykę komunikacji międzyludzkiej oraz pewną etyczną postawę wobec języka, wedle której język traktuje się jako wspólne dobro kulturowe (narodowe). Przyjęta wizja dobra odpowiada ogólnym kanonom kultury śródziemnomorskiej⁴. Etyka słowa obejmuje zasady, wynikające z aprobowanej wizji dobra, które można ująć w dwie grupy „na tak” oraz „na nie” (z punktu widzenia zarówno nadawcy, jak i odbiorcy komunikatu). Zobowiązuje ona uczestników komunikacji językowej do przestrzegania zasady poszanowania godności i praw człowieka, co regulują szczegółowe przepisy: reguły „na nie” z perspektywy nadawcy (1a): „nie krzywdzić drugiego człowieka ani też grup społecznych słowem wrogim, poniżającym, raniącym”; „nie okłamywać innych, nie manipulować nimi za pomocą półprawd, pochlebstwa, demagogii, szantażu”⁵; reguły „na nie” z perspektywy odbiorcy (1b): „nie zrywać dialogu, nie zamykać się na słowo innych, nie przyjmować go ze z góry powziętymi uprzedzeniami”; „jednocześnie jednak nie być naiwnym w odbiorze komunikatów, zdawać sobie sprawę z możliwości okłamywania i manipulacji” (tamże). Z kolei reguły „na tak” obejmują szczegółowe przepisy: z perspektywy nadawcy (2a): „mówić tak, by partnerzy czuli się bezpiecznie i mieli świadomość akceptacji”; „mówić to, co się uważa za prawdę, chyba że przemilczenie lub nawet kłamstwo są uzasadnione dobrem innych”; „mówić tak, by nie utrudniać partnerowi rozumienia i nie denerwować go brakiem poprawności lub snobizmem językowym” (tamże); oraz z perspektywy odbiorcy (2b): „wysłuchiwać innych z dobrą wolą, choć bez naiwności, starając się rozumieć ich racje” (tamże)⁶. Przywołane zasady określają werbalne kontakty interpersonalne, charakteryzują je, jednak etyki języka nie można utożsamiać wyłącznie z kwestią moralności komunikacyjnej. Etyka słowa obejmuje również pewien sposób myślenia o języku, polegający na traktowaniu go w kategorii

⁴ Wspólna wizja dobra polega na generowaniu takich sytuacji, w których jednostka (i zbiorowość) czuje się szanowana, akceptowana, spełniona. Osiągnięciu takiego stanu rzeczy sprzyjają następujące czynniki: uczciwość w podejmowanych przez ludzi działaniach społecznych, tolerancja wobec rozmaitych form inności, szacunek wobec człowieka, chęć pomocy, empatia oraz zaangażowanie w sprawę drugiej osoby. Wydaje się, iż proponowana — wspólna dla kultury śródziemnomorskiej — wizja życia eksponuje potrzebę podmiotowego traktowania człowieka, uznając go za najwyższą wartość, co wpisuje się w szeroko pojmowaną humanistyczną wizję świata i człowieka (J. Puzynina, A. Pajdzińska, op. cit., s. 41; A. Markowski, op. cit., s. 85).

⁵ J. Puzynina, A. Pajdzińska, op. cit., s. 42.

⁶ Szczegółowe przepisy dobrego (etycznego) kontaktu językowego zwykle przyjmują formę praktycznych rad o charakterze postulatów pozytywnych (por. np.: *dawać rozmówcy możliwość przedstawienia jego racji — dopuszczać go do głosu; słuchać rozmówcy uważnie, niewybiórczo; mówić tak, by rozmówca czuł się akceptowany i bezpieczny, np. oszczędzać rozmówcę, łagodząc kształt swoich wypowiedzi, nawet wtedy, kiedy trzeba mu przekazać przykrą dla niego treść*), postulatory negatywne ujmuje się zaś w postaci zakazów (por. np.: *nie znieważać rozmówcy; nie traktować go pogardliwie i bez szacunku; nie stosować słów wulgarnych; nie manipulować rozmówcą za pomocą otwartego kłamstwa, półprawd, szantażu, pochlebstw; nie zrywać kontaktu językowego* [D. Zdunkiewicz-Jedynak, *ABC stylistyki*, w: E. Wierzicka, A. Wolański, D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Podstawy stylistyki i retoryki*, Warszawa 2008, s. 45–46]).

wartości najwyższej, immanentnej, ostatecznej, jako dobra wspólnego, uwzględniający świadomą odpowiedzialność za słowo. Fundament komunikacji, którą można uznać za etyczną, stanowią szacunek dla partnera i mówienie prawdy, polegającej nie tylko na mówieniu rzeczy zgodnych z rzeczywistością, lecz zakładającej również wiarę mówiącego w to, iż jego słowa odzwierciedlają rzeczywistość, oraz szczerłość intencji, wynikające z traktowania człowieka oraz języka w kategorii wartości samej w sobie⁷. Równie istotną właściwość szeroko pojmowanej etyki słowa, ważnej zwłaszcza ze społecznego punktu widzenia, stanowi pozostawienie możliwości wyboru: między mówieniem (pisanem) a milczeniem oraz między odbiorem a świadomym nieodbieraniem komunikatu językowego⁸.

Nakreślony obraz etyki języka/etyki komunikacji językowej dał asumpt do analizy sformułowanego w tytule referatu problemu badawczego. Artykuł ten jest próbą ujęcia zagadnienia, zasygnalizowanego w temacie wystąpienia, raczej pewnym szkicem problemu, niż jego wnikliwą, wieloaspektową analizą. Zdajemy sobie bowiem sprawę, iż podniesiona przez nas kwestia funkcjonowania pojęcia *etyka języka* w świadomości studentów wymaga gruntownych badań, obserwacji i pogłębionych analiz materiału zgromadzonego i zestawionego na przestrzeni co najmniej kilku lat — zagadnienie to z pewnością wymaga ujęcia porównawczego.

Niniejszy artykuł jest rezultatem badań o charakterze pilotażowym, prowadzonych na początku 2013 roku wśród studentów I, II i III roku bydgoskiej polonistyki, studentów I i II roku dziennikarstwa i komunikacji społecznej oraz studentów II roku polonistycznych studiów magisterskich uzupełniających. Celem nie jest charakterystyka zgromadzonego materiału badawczego ze względu na szczegółowe parametry, takie jak: płeć, wiek respondentów oraz kierunek studiów. Można jednak założyć, iż wiedza na temat etyki języka w pewnym stopniu zależeć będzie od wskazanych czynników.

Źródłem materiału językowego prezentowanych dalej wyników badań są autentyczne wypowiedzi pisane bydgoskich studentów. Metodą przyjętą w prowadzonych badaniach była metoda ankietowa⁹. Ankieta składała się z dwóch otwartych zadań ankietowych, dotyczących sposobów rozumienia, definiowania pojęcia *etyka języka* (1) oraz źródeł wiedzy na temat etyki języka (2). Pierwsze

⁷ Por. S. Frycie, M. Jurkowski, K. Sicińska, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 2005, s. 67; D. Zdunkiewicz-Jedynak, op. cit., s. 44.

⁸ A. Markowski, op. cit., s. 85.

⁹ Zdajemy sobie sprawę, iż sposób gromadzenia materiału — swobodne pisemne wypowiedzi — jest tylko jedną z możliwości, na której można odtworzyć stan wiedzy respondentów na temat etyki języka. Mimo pewnych niedoskonałości i ograniczeń proponowanej przez nas metody gromadzenia danych językowych, uznaliśmy, iż badania ankietowe pozwolą na pozyskanie w dość krótkim czasie odpowiedzi od możliwie reprezentatywnej grupy respondentów i jednocześnie ułatwią ogląd oraz analizę różnorodnego i bogatego materiału.

połączenie, w naszej opinii dość szeroko ujmujące istotę interesującego nas zagadnienia, pozwoliło młodzieży akademickiej na możliwie swobodną realizację tematu w dowolnej formie. Warto w tym miejscu podkreślić, iż wprawdzie odpowiedzi na pierwsze zadanie zwykle stanowią propozycje ujęć definicyjnych (lub — próby budowania definicji pojęcia *etyka języka*), ale opis (definicja) jako sposób prezentacji treści, nie został przez nas zasugerowany i stanowi świadomy wybór respondentów¹⁰. Badania były anonimowe. Ogółem badaniami objęto 132 studentów. Uzyskany w ten sposób materiał jest różnorodny i bogaty, jednak ze względu na fakt, iż badania mają charakter pilotażowy i traktowane są raczej jako pewien rekonesans, uznałyśmy, że należy ograniczyć się do ogólnych refleksji nad funkcjonowaniem etyki języka w świadomości studentów.

W większości wypadków źródłem wiedzy na temat etyki języka (pytanie 2. ankiety) były zajęcia z kultury języka, kultury żywego słowa (studenci filologii polskiej), komunikacji językowej, retoryki i erystyki, socjolingwistyki (studenci dziennikarstwa)¹¹ oraz proponowana przez prowadzących literatura z tego zakresu¹². Najczęściej studenci wymieniają podręcznik do kształcenia z zakresu kultury języka polskiego Andrzeja Markowskiego *Kultura języka. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Rzadziej — publikację Jadwigi Puzyniny *Słowo – wartość – kultura*. Książka Puzyniny, stanowiąc zbiór rozmaitych artykułów publikowanych w różnych źródłach, przede wszystkim ukazuje wielorakie związki języka w ogóle, a zwłaszcza polszczyzny ze światem kultury oraz istotnymi dla jego funkcjonowa-

¹⁰ Zadanie 1. zostało bowiem sformułowane bardzo ogólnie: *Napisz o etyce języka* — celowo właśnie w taki sposób, by nie sugerować studentom ani formy realizacji zagadnienia, ani sposobu ujęcia tematu. Tak sformułowane zadanie sprzyja ponadto — wedle naszej opinii — udzielaniu szerszych odpowiedzi, zgodnych z faktycznym stanem wiedzy respondentów, co jest istotne w odzwierciedlaniu poziomu świadomości badanej grupy.

¹¹ Plany nauczania przywołanych przez studentów przedmiotów akademickich zawierają treści z zakresu etyki języka. W ramach tych przedmiotów, zwłaszcza kultury języka, kultury żywego słowa oraz retoryki i komunikacji językowej, etyka języka stanowi oddzielne zagadnienie. Zwykle skojarzona jest z problemami jej towarzyszącymi, takimi jak: manipulacja językowa czy nowomowa. Osobno też omawia się kwestie grzeczności językowej i niegrzeczności oraz zjawiska brutalizacji i wulgaryzacji zachowań językowych.

¹² Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w niektórych wypowiedziach respondenci deklarują, iż źródłem dotychczasowej wiedzy z zakresu etyki języka — obok wiedzy akademickiej — są wiadomości zdobyte również na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej i ponadgimnazjalnej oraz zajęcia z wiedzy o kulturze w szkole średniej. Analiza zgromadzonego materiału nadto pozwala stwierdzić, iż szkolna wiedza w tym zakresie zasadniczo jest uporządkowana i merytorycznie poprawna. Wyraźne są w niej pewne niedostatki, ale istotna z badawczego punktu widzenia wydaje się ranga podejmowanych tematów podczas kształcenia polonistycznego oraz kwestia trwałości tej wiedzy. Niektórzy z badanych mocno eksponują fakt, iż mówienie o etyce języka czy troska o dobry kontakt językowy są możliwe tylko wówczas, jeśli przyjmie się, iż język jest najwyższą wartością. Takie spojrzenie na język stanowi rezultat pewnej, przyjmowanej przez bydgoską młodzież studencką, postawy wobec spraw językowych, którą cechuje świadomość językowa oraz wysoki poziom uczestnictwa w języku i kulturze.

nia wartościami. Pozycja ta, choć została wymieniona przez respondentów zaledwie kilkakrotnie, jest niewątpliwie cennym i ważnym źródłem wiedzy z zakresu etyki języka w kontekście antropologicznej wizji człowieka i jego działalności, a jej znajomość świadczy o zaangażowaniu młodzieży akademickiej w sprawy językowe, świadomym uczestnictwie w kulturze. Z kolei wskazanie przez studentów (zwłaszcza studiów polonistycznych) publikacji Markowskiego, jak można przypuszczać, wynika z faktu, iż opracowanie *Kultura języka...* stanowi podręcznik do nauczania kultury języka polskiego, traktowany jako podstawowe źródło wiedzy na ten temat. Wiedza akademicka z zakresu etyki komunikacji językowej pozwala respondentom możliwie precyzyjnie wypowiadać się na temat etyki języka (zadanie 1. ankiety). Proponowane przez respondentów sposoby rozumienia terminu *etyka języka* wyraźnie nawiązują do tradycyjnych ujęć, w których podkreśla się, iż *etyka słowa* zasadza się na naturalnym oczekiwaniu odbiorcy tekstu, że jego nadawca nie kłamie, nie oszukuje, nie manipuluje słowem, a formułowane przez niego oceny i sądy są wyrażone bezpośrednio. Ankietowani, wykorzystując wiedzę kulturalnojęzykową, utożsamiają etykę języka z takim kontaktem językowym, dla którego najistotniejsza jest rzetelność oraz podmiotowe traktowanie partnera dialogu (por. *podstawą etyki języka jest podmiotowe traktowanie rozmówcy, czyli szanowanie go, nienarzucanie mu swojego zdania*)¹³. Zwracają uwagę w swych wypowiedziach na tak ważne dla zagadnienia etyki słowa pojęcia, jak: szacunek, szczerłość, prawda i uczciwość w kontaktach werbalnych (por. *etyka języka to stosowanie języka w sposób uczciwy; etyka zakłada przekazanie odbiorcy komunikatu zgodnego z prawdą*). Wydaje się, iż respondenci, wykorzystując wiedzę, zwłaszcza z zakresu kultury języka, i formułując opinie na temat etyki słowa, nie tylko ujmują kontakty językowe w szerszej perspektywie — w wymiarze duchowym człowieka, uwzględniając jego podstawowe prawa i potrzeby¹⁴, ale jednocześnie zwykle również określają warunki właściwego użycia języka, o czym świadczą zastosowane przez respondentów następujące przykładowe określenia: *właściwe użycie języka; odpowiednie dobieranie słów*.

Drugim istotnym źródłem wiedzy na temat etyki języka (zadanie 2.) są media, zwłaszcza telewizja i Internet¹⁵. Zasadniczo studenci nie podają nazw

¹³ Cytowane wypowiedzi przytaczamy w oryginalnej postaci, nie dokonując ich korekty językowo-stylistycznej. Nie podajemy podstawowych danych, takich jak: płeć, kierunek studiów czy rocznik — na tym etapie badań, które mają charakter pilotażowy i rozpoznawczy — uznaliśmy, że pominiemy te informacje; nie wpłynęło to — według naszego przekonania — na wyniki ankiety.

¹⁴ A. Markowski, J. Puzynina, op. cit., s. 52.

¹⁵ W jednym tylko przypadku odnotowano, iż źródło wiedzy na temat etyki języka stanowi prasa, zwłaszcza rozmaite artykuły, podejmujące kwestie związane z etyką słowa, publikowane w „Gazecie Wyborczej”. Taki stan rzeczy potwierdza ogólną tendencję, zakładającą, iż funkcje tradycyjnych mediów (radia i prasy) przejęły media elektroniczne, które wygrywają wyścig z czasem z medium drukowanym, i to one odgrywają coraz istotniejszą rolę w kształtowaniu opinii publicznej, znacząco wpływając na poglądy odbiorców (kosztem medium prasowego).

programów telewizyjnych, stwierdzają jedynie dość ogólnie, iż wiedzę na temat etyki języka czerpią z mediów. Należy jednak w tym miejscu odnotować, iż w niektórych wypadkach respondenci precyzują swoje wypowiedzi, podając nazwisko prowadzącego program telewizyjny, który stanowi — w opinii ankietowanych — istotne źródło wiedzy z zakresu etyki słowa. Młodzież akademicka wymienia programy prowadzone przez profesorów Jerzego Bralczyka oraz Jana Miodka (nie podając jednak nazw tychże programów)¹⁶. Na tej podstawie można sądzić, iż upowszechnianie wiedzy o języku i jego kulturze za pośrednictwem mediów, wszelkie działania o charakterze interwencyjnym (poradnictwo językowe), podejmowane przez znane osoby, autorytety językoznawstwa, stanowią ważny sposób wzbogacania wiedzy również z zakresu etyki zachowań językowych.

Wśród wymienianych przez bydgoskich studentów źródeł informacji z zakresu etyki słowa pojawiają się również (stosunkowo często) rodzina czy — szerzej — dom oraz środowisko, co potwierdzają przykładowe wypowiedzi: *pierwszymi nauczycielami etyki języka są rodzice; źródłem wiedzy jest wiedza wyniesiona z domu rodzinnego; pierwszym miejscem, w którym słyszymy o etyce języka jest dom rodzinny; duży wpływ na świadomość językową ma także rodzina i środowisko; nauki czynione przez najbliższych; źródłem kultury etyki języka jest przede wszystkim kultura, w jakiej zostałem wychowany — ludzie, z którymi przebywałem przez większość swojego życia*. W tej perspektywie dom, rodzina jawią się jako niekwestionowane wartości, wysoko cenione przez bydgoską młodzież akademicką. Pełnią bowiem — w opinii studentów — m.in. funkcję opiniotwórczą, kształtują wzorce posługiwania się językiem w mowie i piśmie, determinują sposób postrzegania spraw językowych. Wydaje się, że dorastanie w domu, w którym język stanowi niekwestionowaną wartość, rozwija wrażliwość na piękno i bogactwo języka oraz na treść wypowiedzi, wzmacnia potrzebę troski o wysoką jakość i kulturę kontaktów werbalnych, pozytywnie wpływa na sposób myślenia o języku.

¹⁶ Prawdopodobnie respondenci mają na myśli program *Mówi się*, prowadzony przez prof. Jerzego Bralczyka (cotygodniowy program w TVP Polonia od 2001 do 2007 roku; formuła programu opiera się na pytaniach zadawanych przez widzów podczas trwania programu i odpowiedziach specjalisty), a także program emitowany w TVP Polonia pt. *Słownik polsko@polski*, którego gospodarzem jest prof. Jan Miodek (również w Internecie na vod.tvp.pl). *Słownik...* to program poświęcony kulturze języka polskiego, mający formę „przeglądu tygodnia” błędów językowych popełnianych przez dziennikarzy i internautów. Uczestnikami są Polonusi rozsiani po świecie, dziennikarze prasy polonijnej, prowadzący programy radiowe i telewizyjne, którzy na co dzień obserwują zmiany, jakie zachodzą w języku polskim. W każdym wydaniu omawiane są artykuły prasowe, teksty i komentarze dostępne w sieci, fragmenty programów i wypowiedzi telewizyjnych. Zawarte w nich błędy komentuje prof. Jan Miodek — członek Rady Języka Polskiego, członek Komitetu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, dyrektor Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego i pracownicy naukowcy Instytutu oraz redaktorzy programu.

Sporadycznie notuje się także inne źródła wiedzy z zakresu etyki komunikacji językowej (zadanie 2.): zarówno konferencje naukowe, spotkania, szkolenia (np. dobrego mówcy), w których uczestniczyli respondenci, a które pozwoliły poszerzyć, pogłębić wiedzę na temat etyki słowa, jak i czasopisma naukowe bądź popularnonaukowe. Podawane przez studentów informacje mają jednak charakter ogólnikowy. Młodzież akademicka wymienia możliwe źródła wiedzy na temat etyki zachowań językowych, jednak zwykle nie ilustruje swoich wypowiedzi konkretnymi przykładami tytułów prasowych, wydawnictw popularnonaukowych czy nazw audycji radiowych, stwierdzając ogólnie: *książki, telewizja, artykuły prasowe i naukowe* itp.¹⁷.

Wydaje się, iż ważną rolę w budowaniu świadomości językowej odgrywa ponadto wiedza potoczna, intuicyjna studentów, stanowiąc nierzadko punkt wyjścia proponowanych wypowiedzi na temat etyki języka. Trzeba w tym miejscu jednak mocno podkreślić, iż odpowiedzi formułowane wyłącznie na podstawie ogólnych, zasłyszanych opinii, niemotywowanych specjalistyczną, naukową literaturą, zwykle stanowią nieprecyzyjne rozumienie etyki języka (zadanie 1.), tj. traktowanie jej zbyt wąsko i wiążąc ją raczej z kwestiami poprawnościowymi (por. przykładowe sformułowania: *używanie poprawnej polszczyzny; etyka języka związana jest z poprawnością języka, zasadami poprawnego posługiwania się polszczyzną; wzorce posługiwania się językiem w różnych sytuacjach; normy i wyznaczniki, którymi należy kierować się podczas formułowania wypowiedzi; etykę języka rozumiem jako poprawne, bezbłędne pisanie czy mówienie; etyka komunikacji to dostosowanie wypowiedzi do obowiązujących norm*)¹⁸ lub identyfikowanie etyki języka z pewną kompetencją, umiejętnością sprawnego posługiwania się językiem (por. przykładowe wypowiedzi: *etyka języka to sprawne posługiwanie się językiem; etyka słowa pozwala na swobodne, sprawne formułowanie myśli*), lub utożsamianie jej z walorami estetycznymi (por. podane egzemplifikacje: *etyka języka to piękne posługiwanie się językiem; etyka komunikacji językowej polega na wyrażaniu się w mowie i piśmie w sposób spójny, ładny; etyka języka to umiejętność pięknego wysławiania się*). Traktowanie etyki języka w aspekcie sprawności zwraca uwagę na wymiar praktyczny i stronę czynnościową etyki języka, pomija zaś — tak ważne dla badanego zagadnienia — kwestie związane z podmiotowym traktowaniem odbiorcy, z powodzeniem

¹⁷ W bogatym materiale odnotowano zaledwie dwukrotne użycie nazwy konkretnego programu telewizyjnego *Słownik polsko@polski*, traktowanego jako ważne źródło wiedzy z zakresu etyki języka (w wypowiedziach studentów II roku studiów magisterskich uzupełniających).

¹⁸ Traktowanie etyki języka w aspekcie poprawnościowym implikuje w sposób naturalny pojęcie *normy*, na co zwracają uwagę również respondenci. Przywoływane przez nich określenia: rzeczownikowe, jak: *norma, zasada, wzorzec, wyznacznik* oraz przymiotnikowe: *poprawne, bezbłędne, odpowiednie, właściwe* wyraźnie eksponują potrzebę przestrzegania ogólnie przyjętych i akceptowanych norm w zakresie kontaktów językowych. W tym kontekście naruszenie, przekroczenie obowiązujących norm uznaje się za błędne, niewłaściwe, tj. nieetyczne.

i fortunnością aktów mowy, które zasadzają się na współczesnym rozumieniu etyki słowa. Wymieniane przez studentów zarówno pojęcie poprawności, jak i sprawności czy kategoria estetyki stanowią — obok etyki języka — składniki kultury języka rozumianej przede wszystkim jako zespół umiejętności¹⁹. Nie dziwi więc ich obecność w wypowiedziach studentów, natomiast pewnym zaskoczeniem może być stawianie między tymi pojęciami znaku równości. Można przypuszczać, że nie zawsze precyzyjne formułowanie opinii na temat etyki języka jest związane z brakiem usystematyzowanej i pogłębionej wiedzy na wskazywany temat. Wprawdzie wskazane ujęcia przenikają się wzajemnie, nierzadko dookreślając sposoby rozumienia wybranych pojęć, niemniej — wydaje się — iż wykazywanie różnic pomiędzy nimi (czasem dość subtelnych) świadczy o rzetelnej wiedzy w tym zakresie.

W świadomości bydgoskiej młodzieży akademickiej funkcjonuje również rozumienie etyki języka w kategorii grzeczności (zadanie 1.), o czym świadczą przykładowe wypowiedzi: *etyka języka to sposób grzecznego wyrażania się oraz zwracania się do innych; etyka języka to zbiór form grzecznościowych w języku; etyka języka uczy wypowiadania się w sposób grzeczny i kulturalny; etyka języka polega też na tym, że wiemy, co powiedzieć w jak najbardziej uprzejmy lub dyplomatyczny sposób*. Określenie *dyplomatyczny* można również wiązać z wyrażeniem *poprawność polityczna*, której przestrzeganie — według bydgoskich studentów — pozwala unikać sytuacji, w których nadawca krzywdzi odbiorcę (por.: *z zagadnieniem etyki języka kojarzę przede wszystkim tzw. poprawność polityczną — pewne zwroty mogą być krzywdzące dla określonych grup społecznych; niekrytykowanie jakichś grup, osób, środowisk*). Proponowany przez ankietowanych sposób definiowania etyki słowa odpowiada tradycyjnym ujęciom, znajdującym odzwierciedlenie w literaturze z tego zakresu. Etyka słowa bowiem obejmuje również zasady kontaktu uprzejmego, tj. grzecznego²⁰. Przez grzeczność językową należy rozumieć stosowanie w kontaktach językowych takich określeń i sformułowań, które świadczą o życzliwości wobec rozmówcy, szacunku dla niego, uwzględnianiu jego przyzwyczajęń językowych i kulturowych, stanowiących o jego podmiotowości²¹.

¹⁹ Zob. np. M. Jurkowski, *Kultura języka i jej składniki*, w: S. Frycie, M. Jurkowski, K. Sicińska, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 2005, s. 61–70.

²⁰ Zasady kontaktu uprzejmego odwołują się do ogólniejszej zasady grzeczności, która opiera się na założeniu, że uczestnicy każdej interakcji chcą, aby uznać ich niezależność i uszanować jako partnerów rozmowy (E. Tabakowska, *Działanie za pomocą słów: pragmatyka*, w: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, red. E. Tabakowska, Kraków 2001, s. 229). W tym kontekście podstawą etyki słowa jest wzajemny szacunek, uwzględnianie swoich poglądów, przyzwyczajęń itd. — ich przestrzeganie stanowi o udanym kontakcie językowym, współdziałaniu komunikacyjnym.

²¹ Elementem grzeczności w ogóle jest przestrzeganie zasad etykiety językowej. Tradycyjna polska etykieta językowa stanowi wyraz aprobowanego społecznie modelu grzeczności, na który składają się dwie podstawowe normy: okazywania szacunku partnerowi (zwłaszcza osobom starszym, kobietom, przełożonym, osobom pełniącym ważne funkcje społeczne) z jednoczesnym

Z kolei studenci dziennikarstwa i komunikacji społecznej budują definicje etyki języka (zadanie 1.) z uwzględnieniem kontekstów psychologicznego oraz społecznego, w jakie uwikłany jest i od których zależy człowiek, co potwierdza zgromadzony materiał (por. *etyka języka to tworzenie wypowiedzi w taki sposób, by były one odzwierciedleniem jego osobowości; to branie odpowiedzialności za słowo; to wzniosły ideał postępowania językowego*). Młodzież akademicka zatem nie traktuje etyki języka wyłącznie w kategorii sprawności czy poprawności językowej, lecz rozbudowuje jej obraz o takie pojęcia, jak: odpowiedzialność za słowo, wzór, ideał zachowań językowych²². Respondenci mają zatem świadomość, iż niewłaściwym słowem można zranić drugiego człowieka. Wydaje się więc, iż uświadomienie sobie siły, jaka tkwi w języku, stanowi punkt wyjścia do rozważań o etyce języka i do przestrzegania ogólnie akceptowanych reguł dobrego, tj. udanego, rzetelnego i uczciwego, kontaktu językowego. Tak pojmowana etyka słowa stanowi pożądany sposób prowadzenia wszelkich kontaktów językowych. Nie zawsze jednak w proponowanych odpowiedziach etyka języka waloryzowana jest dodatnio — pojawiają się oceny niejednoznaczne lub dyskusyjne, jak np.: *etyka języka traktuje bezosobowo użytkowników języka, nie zwraca uwagi na pochodzenie społeczne, wyniesione z domu nawyki*.

W wielu wypowiedziach respondenci wiążą etykę języka z szeroko pojmowaną kulturą osobistą, wyważeniem, co można/wypada lub czego nie można/nie wypada powiedzieć w danej sytuacji komunikacyjnej, pewnym wyczuciem językowym, łagodnością w kontaktach językowych, niepodjęciem tematów nieprzyjemnych dla rozmówcy. Młodzież akademicka uznaje etykę języka za składnik etykiety, zwracając uwagę na fakt, iż przestrzeganie jej zasad świadczy o dobrym wychowaniu, wysokiej kulturze osobistej, znajomości zasad właściwego zachowania — również w perspektywie kontaktów językowych. Niewłaściwe sposoby użycia języka stanowią — w opinii dość licznej grupy studentów — punkt wyjścia do refleksji na temat etyki kontaktów językowych, będąc niejako asumptem do przemyśleń nad jakością i specyfiką formułowanych przez młodych ludzi wypowiedzi w perspektywie etyki języka.

umniejszaniem roli własnej osoby oraz przejawiania zainteresowania sprawami ważnymi dla partnera oraz najbliższej jego rodziny (stanem zdrowia, działalnością zawodową, aktualnymi wydarzeniami rodzinnymi [M. Marcjanik, *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Kielce 2001, s. 281]). Literatura podejmująca problematykę grzeczności językowej (oraz grzeczności językowej w rozmaitych typach wypowiedzi czy sytuacji komunikacyjnych) jest obszerna (zob. zwłaszcza prace M. Marcjanik, np. *Polska grzeczność językowa*, Kielce 1997; *W kręgu...; Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2007; *Jak zwracają się do siebie Europejczycy*, Warszawa 2013, *Słownik językowego savoir-vivre'u*, Warszawa 2014; H. i T. Zgólkowie, *Językowy savoir-vivre: praktyczny poradnik posługiwania się polszczyzną w sytuacjach oficjalnych i towarzyskich*, Poznań 1993).

²² O odpowiedzialności za słowo jeden ze studentów, w sposób metaforyczny, napisał: *Pióro silniejsze jest od miecza*.

Podczas gdy w zdecydowanej większości studenci podejmują próby definiowania pojęcia *etyka języka*, w mniejszym lub większym stopniu odwołujące się do wiedzy książkowej, akademickiej lub potocznej, to w kilku wypadkach padły odpowiedzi, w których pojawiają się sformułowania „nie wiem”, „nie słyszałam/-em wcześniej o tym zagadnieniu”, a wyjaśnienia — w tej sytuacji — mają charakter intuicyjny, co poświadcza zgromadzony materiał, np.: *Nie słyszałam o etyce języka wcześniej, powyższa odpowiedź to jedynie moje domysły; nie spotkałem się z tym pojęciem, nie wiem więc, co ono oznacza; nie wiem, co to jest etyka języka, ale wydaje mi się, że są to jakieś normy językowe*. Należy jednak mocno podkreślić, iż wypowiedzi tego typu mają charakter marginalny i zasadniczo nie wpływają na ogólny poziom wiedzy studentów z zakresu etyki języka.

Analiza zgromadzonego materiału ankietowego pozwala stwierdzić, iż z jednej strony bydgoscy studenci raczej wskazują pewne kwestie związane z etyką języka, wymieniają pojęcia — stanowiące składniki kultury języka, niż je szczegółowo i precyzyjnie objaśniają. Z drugiej zaś podają dość rozbudowane i rzetelne definicje etyki języka, uwzględniające rozmaite konteksty i kwestie związane z badnym zagadnieniem (przede wszystkim opisy proponowane przez studentów dziennikarstwa i komunikacji społecznej). Respondenci zwykle wiążą etykę słowa z grzecznością, szacunkiem wobec partnera rozmowy oraz z odpowiedzialnością za słowo, rzetelnością i uczciwością w kontaktach językowych. Ankietowani wyraźnie przeciwstawiają etyce języka pojęcia kłamstwa, manipulacji językowej, uznając je za nieetyczne²³. Na obraz, jaki wyłania się z materiału badawczego, prawdopodobnie wpływ ma również obserwowana i czasem też doświadczana przez młodzież akademicką sfera życia publicznego, która nierzadko epatuje zachowaniami naruszającymi zasady rzetelnego kontaktu językowego. Coraz częściej obserwuje się narzucanie partnerowi poglądów, niepozostawianie mu możliwości wyboru, zmuszanie do odbioru tekstu wbrew jego woli.

Materiał ankietowy — przy wszystkich wymienionych na początku ograniczeniach — pozwala na stwierdzenie, iż pojęcie etyki języka funkcjonuje w świadomości bydgoskich studentów na dość różnym poziomie — od fragmentarycznej wiedzy w tym zakresie po wiedzę usystematyzowaną i ugruntowaną (zwłaszcza studenci dziennikarstwa i komunikacji społecznej). Respondenci zwykle utożsamiają etykę języka z takimi pojęciami, jak *sprawność*, *poprawność*

²³ Zagadnienie prawdy i fałszu stanowi kluczowe miejsce w refleksji nad etyką słowa, nie tylko w perspektywie naukowej: w teorii zaproponowanej przez H.P. Grice'a, uznającego, iż mówienie stanowi pewien akt współpracy, współdziałania partnerów rozmowy (zob. maksymę jakości: mów prawdę) czy koncepcji J.L. Austina i J.R. Searle'a, dla których szczerłość stanowi jeden z podstawowych warunków osiągnięcia „szczęścia komunikacyjnego”, ale również w potocznym, powszechnym sposobie myślenia o etyce języka. Mówienie prawdy bowiem nie polega tylko na mówieniu prawdziwym, lecz zakłada szczerłość, wiarę nadawcy w prawdziwość tego, co mówi (J. Puzynina, A. Pajdzińska, op. cit., s. 38–40).

czy *piękno (estetyka)*, stanowiącymi składniki szeroko pojmowanej kultury języka, dowodząc tym samym, iż wiedza w tym zakresie ma przede wszystkim charakter potoczny. W wypowiedziach studentów, zwłaszcza I roku polonistyki, wiedza na temat etyki zachowań językowych jest dość fragmentaryczna, co potwierdzają zgromadzone wypowiedzi — zwykle są one lakoniczne, jedno-, dwuzdaniowe — i na tle odpowiedzi pozostałych studentów zarówno filologii polskiej, jak i dziennikarstwa i komunikacji społecznej — bardzo ogólnikowe. Ujawnia się zatem pewna tendencja, będąca potwierdzeniem ogólniejszej prawidłowości, mianowicie studenci, którzy nie mieli zajęć z kultury języka polskiego, kultury żywego słowa czy komunikacji językowej nie mają pogłębionej wiedzy z zakresu etyki języka. W ich świadomości funkcjonuje raczej potoczne, intuicyjne rozumienie etyki języka, zwykle oparte na własnych doświadczeniach i obserwacjach, brakuje jednak mocnej podbudowy teoretycznej i rzetelnej wiedzy książkowej, co znajduje odzwierciedlenie w wypowiedziach ankietowanych (por. przykładowe odpowiedzi dotyczące źródeł wiedzy na temat etyki języka: *obiegowe opinie słyszane od innych; opinie innych; obiegowa wiedza; nie potrafię podać konkretnych źródeł; niektóre osoby, wypowiedzi od nich zasłyszane; źródła zasłyszane; trudno jest mi określić źródło mojej wiedzy na temat etyki języka*).

LITERATURA

- Bugajski M., *Pół wieku kultury języka w Polsce (1945–1999)*, Warszawa 1999.
- Bujak-Lechowicz J. (red.), *Język, wartości a zachowania społeczne*, Piotrków Trybunalski 2009.
- Frycie S., Jurkowski M., Sicińska K., *Kultura języka polskiego*, Warszawa 2005.
- Grice P.H., *Logika i konwersacja (Logic and Conversation)*, tłum. J. Wajszczuk, „Przeгляд Humanistyczny” 1977, nr 6, s. 85–99.
- Janowska A., Pastuchowa M., Pawelec R., *Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku*, Warszawa 2011.
- Jurkowski M., *Kultura języka i jej składniki*, w: S. Frycie, M. Jurkowski, K. Sicińska, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 2005, s. 61–70.
- Marcjanik M., *Polska grzeczność językowa*, Kielce 1997.
- *W kręgu grzeczności: wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Kielce 2001.
- *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2007.
- *Jak zwracają się do siebie Europejczycy*, Warszawa 2013.
- *Słownik językowego savoir-vivre’u*, Warszawa 2014.
- Markowski A., *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2006.
- Markowski A., Puzynina J., *Kultura języka*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 49–60.
- Puzynina J., *Słowo — wartość — kultura*, Lublin 1997.
- *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Kraków 2013.
- Puzynina J., Pajdzińska A., *Etyka słowa*, w: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, red. J. Miodek, Wrocław 1996, s. 35–45.

- Tabakowska E., *Działanie za pomocą słów: pragmatyka*, w: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, red. E. Tabakowska, Kraków 2001, s. 203–241.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., *ABC stylistyki*, w: E. Wierzbicka, A. Wolański, D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Podstawy stylistyki i retoryki*, Warszawa 2008, s. 39–101.
- Zgółkowie H. i T., *Językowy savoir-vivre: praktyczny poradnik posługiwania się polszczyzną w sytuacjach oficjalnych i towarzyskich*, Poznań 1993.

Małgorzata Święcicka, Monika Peplińska-Narloch

Language Ethics in the Awareness of Students

The main purpose of the article is to determine the means of functioning of the concept of language ethics in the awareness of the students in Bydgoszcz. The respondents, on the one hand, signal certain questions connected with language ethics and exchange views constituting the elements of a broadly understood language culture, on the other hand, – provide quite extensive and dependable definitions of language ethics, in which they take into consideration various contexts. The students being questioned usually associate the ethics of word with politeness, respect toward the partner of conversation, responsibility for words, dependability and honesty in language contacts. The academic youth clearly places in opposition the language ethics with such notions as a lie or linguistic manipulation, regarding them as unethical.

Keywords: language ethics, linguistic politeness, language culture